

Ordbog over det norrøne prosasprog Online: struktur og brug

Ellert Þór Jóhannsson & Simonetta Battista

The topic of this article is the structure of *A Dictionary of Old Norse Prose* (ONP) and the use of its online version. This web-based dictionary reflects the complex history of the ONP dictionary project, which has evolved from a traditional print publication to an online version. In this article, we discuss the editorial approach to the material and demonstrate some of the features of ONP Online. We look at various aspects of the online dictionary and consider some of the benefits of this new medium.

1. Projektets baggrund

Ordbog over det norrøne prosasprog (ONP) er et ordbogsprojekt under Nordisk Forskningsinstitut ved Københavns Universitet, som registrerer ordforrådet i de oldnordiske prosatekster overleveret i norske og islandske håndskrifter fra midten af 1100-tallet til slutningen af middelalderen (for det poetiske sprog, se Finnur Jónsson 1931). Projektet startede tilbage i 1939, og i løbet af de første 40 år bestod arbejdet primært i excerpering af udgaver og håndskrifter, hvilket resulterede i et omfangsrigt arkiv bestående af i alt ca. 750.000 håndskrevne sedler. En oprindelig planlagt trykt publikation på 13 bind startede i 1989, men blev indstillet i 2004, efter at registerbindet (ONP Registre) plus tre ordbogsbind (ONP 1-3) var udkommet. Kort derefter gik man i gang med at digitalisere ordbogsmaterialet med det formål at gøre det tilgængeligt på internettet (for et detaljeret historisk overblik se Battista & Jóhannsson 2014).

2. ONP's tilgang og artikelstruktur

ONP har fra starten haft mange særlige træk, som adskiller den fra tidligere oldnordiske ordbøger. For at illustrere det nærmere kan vi se på en typisk ordbogsartikel fra den trykte udgave som fx *bátr* 'båd' i Figur 1.

bátr *sð. m.* [-s, dat. -i/-; -ar]

I. *bád*, *skipsbád* // *boat*, *ship's boat*: Þeir Þórðr fundu einn *bát*, er fiskimenn váru á *Stu^{II}R11127^x* 33²⁴; Laxa nya oc sva aðra nya fiska oc ostrur. þat scal kaupa a *batom* eða a bryggium ef uil. en eigi flytia i buðir til mangs *Bl* 263⁵; skaltu æigi þurfa að æiga biorg þina alla undir *báti* þessum *Róm^v* 119⁸ (~*lat.* *carinae LucBell* 140⁸ (*V* 534)); þangat scyldi færa *bát* nocqvern *Ridd* 623 31³¹ (~*lat.* *vehicula Milit* 21b²⁰); Þorgils mælti við hann, hvi hann færri svá óvarliga. Sturla svarar: lát mik sjá fyrir *báti* mínum (s: *lad mig sætte kursen* // s: *let me decide the course*), sem auðit má verða *Stu^{II}R11127^x* 268¹; Sægl oc akkeri baat oc ræiða allan. tiold oc allt þat sem til skips hoyrir *Bl* 200¹²; Þeir höfðu á skipinu litinn *bát* ok geck Egill þar á við þriðja mann *Eg* 201¹⁷; hliópu þeir til skipa ok hrundu fram *bátum* *MarB* 94²⁷ (~*lat.* *litorea cimbas MirMar* 1898 24²³); var þá engi *bátrinn*; því hann hafði brotit fyrir þeim *Trist^IX* 196¹⁵ (~*fr.* *batel Tristan* 172²⁰); hann seldi þeim *bátinn* frá hafskipinu *Eb^x* 77³; Ingimundr var lagiðr í *bátinn* frá skipinu Stiganda ok búit um virðuliga sem þá var siðr um tigna menn

Vatn^x 55⁶; *item*: • *Ágr* 24⁵; *BlFar* 281¹⁶; *D11V* (*1397>*AM* 260^x) 227¹; *Eg* 84⁵ **ausa bát sinn** (øse sin bád s:) "lade vandet", *uriner* // (*bail one's boat* s:) "make water", *urinate*: standit vpp með mer. ec vil ganga a borþ aþa *bat* min *Mork* 411²⁴; þat uil eg, attu gefe mier tomstund til at ausa *bat* minn *Jes* 510 94¹⁶ **skjóta báti** (útbyrðis), **skjóta báti til** [!] *sætte skipsbád i vandet* // *put out a ship's boat*: er þau koma út at eyjum, bað hon þá skjóta *báti* útbyrðis, er stóð á ferjunni *Laxd* 102⁵; legiaz þeir um akri Sþan scutu þeir *bati* *ÓH* 354⁶; Þeir letu ut ok (urdu) aprtr-reaka undir Grims-ey; ok er þeir komv þar at, skuto þeir *bate* *Stu^IK* 426¹¹; þeir skvto *bati* til af skipi Þorbergs. ok geck stafninn or batinom *HákFris* 431¹⁷

II. (*cogn.*) Biorgolfr *batr* *BoglEirsp* 464³⁶; Fell Hallvarðr *batr* við tiotugu manna *AmH^x* 74²

Comp.: eptir-; fiski-; flatbytnu-; kaupskips-; knarrar-; sela-; skip-; smá-; smal-; uppgjafa-; vatn-

Gloss.: *EJ*; *CIV*; *Fr*; *Hertz*; *Fischer*; *Bin*; *Rim*; *LP*; *AJ*; *deVr*; *Fr4*; *NO*; *ÁBlM*; (*Bl*)

Litt.: *Vigeland* 1957 [KLNM 2] 467-471

Figur 1: Opslagsordet *bátr* 'bád' fra den trykte udgave af ONP (ONP 2:85-86).

ONP lægger megen vægt på at gengive flere eksempler og medtage yderligere oplysninger om hvert enkelt opslagsord, end man kendte fra tidligere værker. Det kan man tydeligt se, når man sammenligner opslaget fra ONP med den tilsvarende artikel fra en af ONP's forgængere, fx Johan Fritzners *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (Fritzner 1886), eller *An Icelandic-English Dictionary* af Cleasby & Vigfusson (1874) (cf. Figur 2).

bátr, *m.* (G. -s) *Þaab. Fm.* VI, 446; skjóta *báti* s: *sætte Skipsbaad* ud paa *Spæn, ÓH.* 136⁹; *Laxd.* 30 (76⁹); *ausa bát sinn*, *þom egentlig þeyðer at pfe fin Þaab tom, þruges Fm.* VII, 331; *Mork.* 205²⁹ om at lade fit *Band*; *þom Þgenavn* Arni b. *DN.* II, 68²⁵; Þorsteinn b. *Flat.* III, 226³⁶; Høllvarðr b. *Flat.* III, 548; Björgolfr b. *Fm.* IX, 39, 48.

BÁTR, *m.* [a Scand. and Low Germ. word used in A. S., Engl., Dutch, but alien to O. H. G. and middle H. G.; even Luther (v. Grimm s.v.) never uses the word; it was later introduced into mod. High Germ., but has a foreign sound there. (Engl. *t* answers to High Germ. *z*); the word is in Germ. borrowed from Dutch or English] :—a *boat*, either a small open fishing vessel or a *ship-boat*. In Icel. only small boats are called so, those of two or four oars; an eight-oared boat is a 'ship.' *Eg.* 121, 373, *Eb.* 142, *Nj.* 122, *Jb.* 398, *Bs.* i. 422, 423; in phrases, *ausa bát sinn*, *Fms.* vii. 331; *sjá fyrir báti sínum*, *to go one's own course, to mind one's own business*, *Sturl.* iii. 247; alliteration, *eiga byggð í báti*, metaph., *Bs.* i. 422. **COMPS:** *báts-borð*, *n. the side of a boat*, *Sturl.* i. 119. **báts-farmr**, *m. a boat's freight*, *Ann.* 1342.

Figur 2: Ordbogsartikler fra *Ordbog over det gamle norske sprog* (Fritzner 1886:117) og *An Icelandic-English Dictionary* (Cleasby & Vigfusson 1874:55).

Udgangspunktet i ONP's tilgang til ordstoffet er filologisk nøjagtighed og gengivelsen af citaternes ortografi og tekstforhold. Eksemplerne i ONP er ikke normaliseret, men viser stavemåden i det pågældende håndskrift eller i en kritisk udgave, og et detaljeret referencesystem (signaturer i kursiv) henviser til det aktuelle håndskrift, hvert citat er taget fra.

Nordiske Studier i Leksikografi 13 (2016): 165-175

Ordbogsartiklens øvrige oplysninger afspejler også ONP's detaljerede tilgang til ordstoffet. Her finder vi bl.a. henvisninger til udenlandske paralleltekster (især latinske) i de tilfælde, hvor den norrøne tekst er en oversættelse. Ud over dette er artiklen organiseret med henblik på syntaktiske træk, fx hvilke sætningsled der hører sammen, og fraser og kollokationer, især i forbindelse med verber. I slutningen af artiklen har man en del yderligere oplysninger, fx en liste over sammensatte ord, hvor opslagsordet udgør sidste led (*Comp*), en liste over tidligere ordbogsværker, hvor ordet forekommer (*Gloss*), samt relevante litteraturhenvisninger (*Litt*).

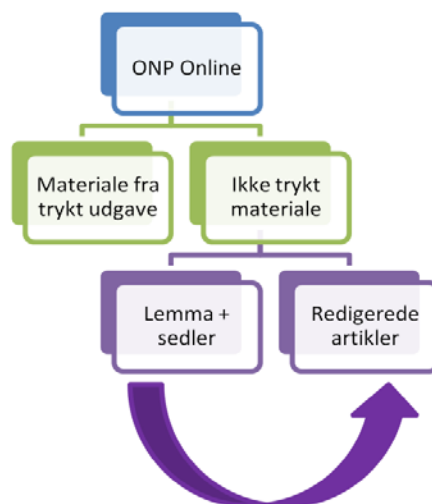
Andre oplysninger, som forekommer i selve artiklens opbygning, tager også udgangspunkt i loyalitet over for teksten. Derfor er morfologiske oplysninger (bøjningsmønster og verbal konjugation) baseret på belæg fra teksterne, dvs. bøjningsformerne skal være atteret i citaterne.

Ordbogen har to målsprog: dansk og engelsk. Definitionerne er skrevet på disse to sprog, selv om metasproget ellers er dansk. Dog består metasproget af mange (ofte latinske) forkortelser, som i de fleste tilfælde er de samme for begge sprog.

3. ONP Online – struktur og redaktionel arbejdstilgang

Omstillingen til digital udgave medførte helt fra starten en anden redaktionel tilgang. Målet med arbejdet var ikke længere at udgive fysiske bøger, men snarere at publicere ordbogsartikler gradvist på nettet og at udvikle ONP som et alsidigt leksikografisk værktøj. Samtidig skulle man bibeholde det videnskabelige niveau i behandlingen af ordstoffet og gengivelsen af detaljerede oplysninger. En væsentlig del af arbejdet har bestået i at integrere det allerede trykte materiale i den digitale version og i at udvikle redaktionelle metoder, som er tilpasset det nye medium (cf. Johannsson & Battista 2014).

Resultatet af dette arbejde har siden 2010 været tilgængeligt i den nye digitale udgave af ONP, som er udgivet på internettet, og som vi kalder ONP Online eller ONP netversion. Figur 3 giver et skematisk overblik over, hvordan onlineudgaven kombinerer både ordstof fra den tidligere trykte udgave og det ikke-trykte materiale.

Figur 3: Strukturen af ONP Online. Figuren viser de forskellige komponenter, der udgør onlineudgaven. Pilen skal vise, hvordan det materiale, som består af opslagsord/lemma+sedler, løbende bliver behandlet og erstattet af redigerede ordbogsartikler.

Da arbejdet med onlineudgaven først gik i gang, blev det besluttet at give brugerne adgang til ONP's hele materiale, dvs. både det, som allerede var udkommet på tryk, og det, som ikke havde været behandlet. Det ikke-trykte materiale blev gengivet i meget grov form som opslagsord sammen med tilhørende skannede citatsedler. Efterfølgende fortsatte redigeringsarbejdet dog, så nye redigerede ordbogsartikler kunne blive lagt direkte ud på nettet.

Overgangen til online digital udgave har betydet, at det redaktionelle arbejde sker på anden måde end tidligere. I den trykte udgave blev opslagsordene redigeret i stringent alfabetisk rækkefølge. I onlineudgaven redigeres opslagsordene efter en opdeling i tolv forskellige grupper baseret på ordklasse og morfologisk kompleksitet. Grupperne er: simpleks substantiver (< 10 citater), simpleks substantiver (≥ 10 citater), sammensatte substantiver, verber, simpleks adjektiver, sammensatte adjektiver, simpleks adverbier, sammensatte adverbier, pronomener, talord, konjunktioner og præpositioner. Denne opdeling har gjort redigeringsprocessen mere overskuelig og vist sig at være en nyttig måde at optimere det redaktionelle arbejde på.

Samtidig med opdeling af ordforrådet i forskellige grupper skelner vi mellem semantisk og strukturel redigering. For eksempel redigeres ikke-

sammensatte substantiver både semantisk og strukturelt, dvs. de struktureres efter definitioner og følger en traditionel ordbogsstruktur. Verber og præpositioner bliver i første omgang kun redigeret strukturelt, dvs. ikke semantisk, men snarere med henblik på form og syntaktiske træk. Her har man vurderet, at afklaringen af strukturelle komponenter ville være af betydelig hjælp for brugeren, selv om betydningen mangler. På længere sigt håber vi dog at kunne behandle alle ord både semantisk og strukturelt.

Andre ændringer i redigeringsproceduren inkluderer begrænsningen til kun et målsprog, dansk. Morfologisk information er ikke givet lige efter opslagsordet som i den trykte udgave. Vi viser heller ikke systematisk udenlandske paralleller i artiklen som før, men oftest kun på de skannede sedler. Til gengæld har vi øget antallet af fraser og kollokationer for at gøre ordbogsartikler med mange citater mere overskuelige.

Erfaringen med den ændrede redigeringsprocedure har været god. Vi har prioriteret redigering af præpositioner, verber og usammensatte substantiver. På nuværende tidspunkt (sommer 2015) har vi redigeret strukturelt og/eller semantisk ca. 57 % af ONP's materiale. Omkring 15 % var allerede omfattet af de trykte bind, mens 42 % kun er redigeret i onlineudgaven. Det betyder, at ca. 43 % af materialet endnu ikke er behandlet, men dette tal falder gradvis i takt med, at vi redigerer de resterende ordgrupper.

4. Brug af ONP Online

I dette afsnit vil vi give et overblik over ONP Online og de forskellige funktioner, som er frit tilgængelige på ONP's hjemmeside: <onp.ku.dk>. Her findes også en række andre informationer og supplerende oplysninger. Et screenshot fra hjemmesiden vises i Figur 4.

På hjemmesiden finder man genveje til forskellige undersider, bl.a. ONP's registre. Adgang til ordbogsmaterialet kan ske gennem basis eller avanceret ordliste. Vælger man en basis ordliste, får man opslagsordene i alfabetisk rækkefølge. Ved at vælge den avancerede ordliste får brugeren et søgevindue op, hvor man kan indtaste det ønskede ord eller den ønskede orddele (cf. Figur 5). Her har man muligheder for at skræddersy søgningen på forskellige måder.

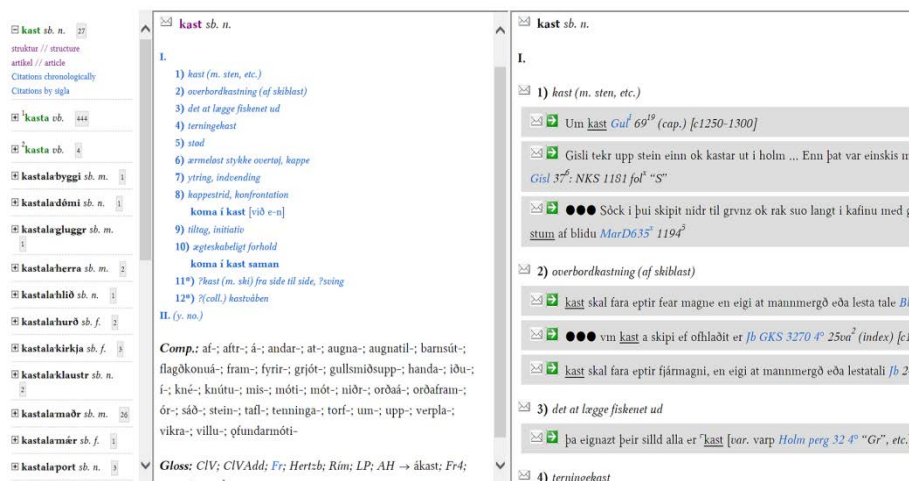

Figur 4: ONP's hjemmeside for ONP Online: *onp.ku.dk*. Adgang til Ordliste og Registre.

Figur 5: ONP's søgevindue i avanceret søgning. *Søgestreng*: Søg efter specifikt ord eller orddel, og brug særlige norrøne tegn ved at klikke på det pågældende symbol. *Søgemåde*: Vælg, om søgestreng skal være i begyndelsen, midten eller slutningen af et ord. *Ordklasse*: Begræns søgning til en bestemt ordklasse (f. eks. substantiver eller verber). *Grammatiske specifikationer*: Søg efter grammatiske træk som fx køn (mask., fem. eller neutr.).

I overensstemmelse med de forskellige komponenter, der udgør ONP (se Figur 3), findes der tre hovedtyper af opslagsord, nemlig opslagsord, som er redigeret i den trykte udgave, opslagsord, redigeret i onlineudgaven, og opslagsord, som endnu ikke er redigeret. Figur 6 viser resultatet af søgning på et typisk substantiv, *kast* 'kast', som hører til den gruppe ord, der har været redigeret i onlineudgaven.

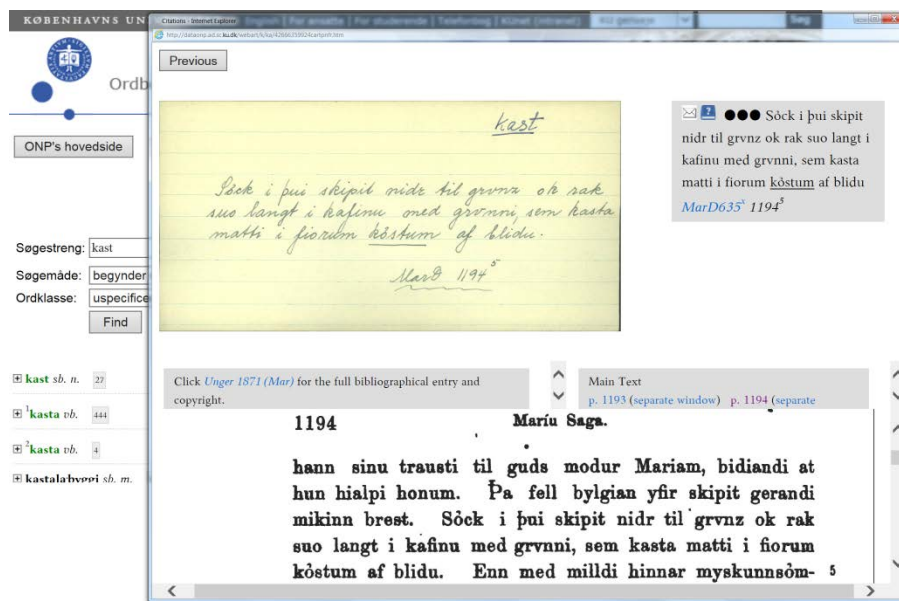

Figur 6: Screenshot fra ONP Online. Opslagsordet er *kast* 'kast'. Her vises hovedvinduet med ordliste, artikelstruktur og citater.

Ord, som begynder med *kast-*, vises på ordlisten til venstre. En separat spalte viser artiklens struktur i blå og giver et hurtigt overblik over dens opdeling i betydninger og fraser. Dette er især nyttigt, når det drejer sig om ord med mange definitioner og citater. *Comp*, *Gloss* og *Litt* findes også her (cf. afsnit 2). Hvis man klikker på *Fr* i *Gloss*, får man det pågældende sted i en digital version af Fritznors ordbog (Fritzner Online) op. Foreløbig er det kun denne, der er linket til ONP's artikler på den måde.

Til højre vises den udfoldede artikel, dvs. selve citaterne under den relevante definition. De tre prikker ●●● foran nogle af citaterne indikerer et illustrativt eksempel eller særlig interessant citat. Man kan yderligere klikke på selve signaturen eller henvisningen, som står efter hvert eneste citat (i blå). Derved åbnes der et nyt vindue med adgang til ordbogens register,

hvor man kan se, præcis hvilket håndskrift der ligger til grund for den udgave, ordbogen henviser til, og citatet er taget fra.

Figur 7: Screenshot fra ONP Online. Pop-up-vindue med nærmere oplysninger om citat 3 under definition 1.

Ved at klikke på andre links åbnes der ekstra vinduer, hvor man kan finde endnu flere oplysninger. Når man klikker på den grønne pil ved et af citaterne, åbnes der et vindue med nærmere oplysninger om det enkelte citat (cf. Figur 7). Her får man et billede op af den skannede seddel og det indtastede citat. I samme vindue får man også et billede op af den side i udgaven, signaturen henviser til. Der er yderligere mulighed for større kontekst ved at blade en side frem og en side tilbage. Her kan man også klikke på udgavehenvisningen for at få bibliografiske oplysninger om udgaven frem.

Ved at klikke på en konvolut åbnes et vindue, hvor brugeren kan bringe forslag og kommentarer til ONP's medarbejdere. Her er en hurtig forbindelse med ordbogens stab, hvis man har forslag til forbedringer eller ændringer.

4.1. Fordele ved ONP Online

Selv om ONP Online ikke præcis indeholder alle de samme detaljerede informationer, man finder i de trykte ordbogsbind, har onlineversionen dog mange fordele for brugeren, når man sammenligner den med den trykte udgave:

- Fri adgang til hele materialet på nettet. Brugeren har adgang til alle skannede sedler og alle redigerede ordbogsartikler, både fra den trykte udgave og senere redaktioner.
- Mulighed for at læse citater i større kontekst. Brugeren har adgang til skannede tekster og udgaver.
- Overblik over artiklens struktur uden citater.
- Placering af alle citater under den pågældende definition i redigerede artikler.
- Flere søgemuligheder, som gør det muligt at skræddersy søgninger efter brugerens behov og interesser.
- Mulighed for at give feedback til redaktionen.
- Regelmæssig opdatering af ordbogen. Man får altid de nyeste oplysninger, hver gang man slår noget op.

Der er også nogle fordele for redaktørerne ved onlineudgaven:

- Mere produktiv redigeringsprocedure: mindre tid til korrektur-læsning og mere tid til redigering.
- Plads til større kontekst og yderligere oplysninger.
- Mulighed for løbende revisioner og tilføjelser, hvis nødvendigt, efter at artiklen er blevet publiceret på nettet.
- Feedback fra ordbogens brugere, som kan indgå i revision af artikler.

4.2. Fremtidsperspektiver

Vi har prioriteret nogle aspekter, som vi håber på at inkorporere i onlineudgaven inden alt for længe. Vi ser frem til igen at bruge engelsk konsekvent som målsprog ved siden af dansk. Vi kommer også til at udvide søgemulighederne gradvist. I den nuværende version kan man kun søge efter normali-

serede opslagsord. Databasen har dog flere oplysninger, som kan bruges til at tilføje søgemuligheder, som endnu ikke er en del af ONP Online. Fx søgning efter sideformer (unormaliserede former), som vi håber at kunne tilføje ved den næste store opdatering.

Længere ind i fremtiden har vi tænkt os at udvide mulighederne for at bruge ONP Online. For eksempel ville det være oplagt at kunne søge efter alle citater fra et bestemt værk eller begrænse søgningen efter perioder, geografisk område, håndskrifter, teksttype, etc. Desuden ville vi gerne gøre det muligt at søge i selve citaterne (tekstsøgning). Omfattende videnskabelige udgaver udgivet efter 2005 er heller ikke inkorporeret i ordbogens database endnu. Vores mål er at kunne holde ordbogen opdateret og tilføje henvisninger til de nyeste tilgængelige videnskabelige udgaver.

5. Konklusion

I denne artikel har vi diskuteret *Ordbog over det norrøne prosasprog*, dens karakteristiske træk og tilgang til ordstoffet, og hvordan de redaktionelle principper, som var udviklet til den trykte version, er blevet indarbejdet og videreudviklet for at tilpasse sig onlineudgaven. ONP Online er et dynamisk leksikografisk værktøj, som byder på mange spændende muligheder. Gennem det nye medium har brugerne fået forskellige nye måder at søge information og bruge ordbogens oplysninger på, ud over at have adgang til både redigeret og uredigeret materiale. Der er dog rum for udvidelser og forbedringer, og redaktørerne glæder sig til at arbejde videre med at udvikle onlineudgaven til gavn for alle dem, som er interesseret i de nordiske sprog i middelalderen og i nordisk litteratur og historie.

Litteratur

Ordbøger

Cleasby, Richard & Gudbrand Vigfusson (1874): *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

Nordiske Studier i Leksikografi 13 (2016): 165-175

- Finnur Jónsson (1931): *Lexicon poeticum antiquæ linguæ Septentrionalis / Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. Opr. udg. af Sveinbjörn Egilsson. 2. udg. København: Kongelige nordiske oldskriftselskab.
- Fritzner, Johan (1886, 1891, 1896): *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1-3, rev. udg. Kristiania: Den norske forlagsforening.
- Fritzner Online. Johan Fritzners *Ordbog over Det gamle norske Sprog* <www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=86&tabid=1275> (juni 2015).
- ONP = Helle Degnbol, Bent Chr. Jacobsen, James E. Knirk, Eva Rode, Christopher Sanders & Þorbjörg Helgadóttir (red.): *Ordbog over det norrøne prosasprog / A Dictionary of Old Norse Prose*. ONP Registre (1989). ONP 1: a-bam (1994). ONP 2: ban-da (2000). ONP 3: de-em (2004). København: Den Arnamagnæanske Kommission.
- ONP Online. *Ordbog over det norrøne prosasprog Online*. <onp.ku.dk> (juni 2015).

Anden litteratur

- Battista, Simonetta & Ellert Þór Jóhannsson (2014). Ordbog over det norrøne prosasprog 2004-2014 — fra trykt udgave til netversion. I: *LEDA-Nyt* 57, 6-23.
- Jóhannsson, Ellert Thor & Simonetta Battista (2014). A Dictionary of Old Norse Prose and its Users – Paper vs. Web-based Edition. I: Abel & al. (eds.): *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus, 15-19 July 2014*. Bolzano/Bozen, 169-179.

Ellert Þór Jóhannsson
ordbogsredaktør, ph.d.
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S
nk950@hum.ku.dk

Simonetta Battista
ordbogsredaktør, ph.d.
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S
sb@hum.ku.dk